

Sníh na trávě

REPRO: NAMU

**Jurij Norštejn
při práci.**

Dokončení ze str. 17

**Jurij Borisovič
Norštejn** (1941)

patří mezi nejuznávanější tvůrce animovaných filmů na světě. Z jeho tvorby připomeňme filmy Ježek v mlze (1975) o dobrodružství ježečka, který se ztratí při cestě za kamarádem medvědem, či Pohádka pohádek (1979), jež se poetickou formou zamýšlí nad dějinami Ruska, osudem člověka, hrůzou války i obyčejným lidským štěstím. Síla Noršteinových filmů spočívá v hluboké myšlence vyjádřené prostým dějem i v novátorské práci s ploškovou animací – prosul neobvyklými záběry do hloubky, které mu umožnil vlastnoručně sestrojený stůl zvaný multiplán. Kniha Sníh na trávě v originále vyšla roku 2008. České vydání je prvním překladem do cizího jazyka. Publikace je jedinečná nejen textem, ale i rozsáhlou ilustrační částí. Obsahuje více než 1500 ilustrací, reprodukcí, skic, náčrtů, výtvarných citací a studií.

Plášť je obrovské podobenství, kapitola, která se nedostala do bible. Takový přístup osvobozuje od malichernosti, od snahy převést každou čárku na plátno. Horlivost kopistů slov zabíjí vaši svobodu. Nezbude než pokleknout a líbat lem žaketu. Nejlépe bronzového! K tomu přimrznu rty, utrhnu se a zkrvaví. Plášť je neuvěřitelně obtížné zfilmovat. Kdybych tušil, jaké katastrofy mě potkají, sotva bych se nechal vtáhnout na toto území. Ale s tím nic nenaděláš, pohybovat se musíme jen dopředu. Nalevo je skála, napravo propast. Otočit se nemůžeš, stezka je příliš úzká. Zůstává jediná možnost – jít vpřed. A konec cesty je v nedohlednu. Na Plášti jsme začali pracovat v roce 1981. S Brežněvem, politikou, se situací v zemi to nijak nesouviselo. Brežněvská epocha, nebrežněvská epocha – doba se nedá pomínout. Žijeme život a nemůžeme se před ním uzavřít. Je přece všude kolem nás. Pocit vzrušení z četby jsem zažil asi v roce 1953, ve svých dvanácti letech. A k této Gogolově povídce jsem se vrátil, když jsem natáčel Pohádku pohádek.

3 Sotva mohu vysvětlit, co bych chtěl v tomto filmu vyjádřit
Ano, měl jsem důvod. Nepatrný, bezvýznamný. Seděl jsem a kreslil nějaké obrázky do Pohádky pohádek. Byly to volné skici, přemýšlel jsem o filmu – pro mne je přirozenější kreslit než vyjadřovat myšlenky slovy. Nakreslil jsem člověka, který sedí za soumraku na posteli. To bylo všechno. Nic víc. Měl jsem pocit, že jsem něco podobného už někde viděl. Takže odtud pochází Plášť. Možná, že to byl pocit, možná něco jiného... Možná, je to jenom vzpomínka z dětství. Nevím. Dětské prožitky jsou silnější než prožitky dospělých. Svět se k dítěti obrací čelem a nedá se obejít zprava ani zleva. V průběhu života v nás naše prožitky narůstají a my je bez povšimnutí mjíme a usilujeme o nedosažitelné cíle, které jsou obvykle nesmyslné. Gogol líčí život dospělého člověka s psychologií dítěte. A mně přišel divný ten rozpor, který jsem jako dítě, samozřejmě, nemohl chápat. Očividně to na mne velmi silně zapůsobilo, ale tehdy jsem o tom nemohl nikomu nic říct, protože moje myšlení bylo na úrovni dvanáctiletého dítěte a city byly silnější než myšlení. Nelze je vysvětlit, proto jsou silnější. Právě z těchto důvodů nemohu přesně zformulovat, co bych chtěl filmem vyjádřit. Určitě by to byl pocit hanby: všichni se máme před sebou za co stydět. Každý člověk v sobě nosí něco, za co se stydí a o čem nechce mluvit. Nebo se stydí za někoho jiného. Zdá se mi, že Plášť vyvolává pocit studu. Studu proto, že člověka nezajímají city druhého ani jeho trápení. A když je konečně pochopí, začne se stydět za svůj vlastní život. Pocit vlastní přehnané důstojnosti, sebevědomí, vlastní nadřazenosti ve skutečnosti člověka nepovznáší, ale drtí ho. Na prach. I když jeho tělo dál existuje, hovoří, přijímá potravu a vychutnává moc. V okamžiku, kdy se v nás probudí pocit studu za falešný život, za to, že jsme někdy urazili jiného člověka, který byl slabší než my, méně významný, v té chvíli se z nás stává osobnost. Dokonce nejde o to, jestli jsme někoho urazili. Každý z nás má plno hříchů a musíme mít na paměti, že v našem životě existují. A musíme za ně činit pokání. Pocit studu za něco je velmi složitý stav. Můžete se

například stydět za to, že před vašima očima plísni dospělý člověk své malé dítě a vy víte, že dítě je bezbranné a nemůže odpovědět stejným způsobem. Urážky od dospělého člověka se v něm hromadí a v tu chvíli prožívá tísnivý pocit něčeho strašného, protože je nad jeho síly unést tak těžké břemeno. A nemůže je ze sebe ani setřást, jako by to udělal každý slabý člověk. Ale mám pocit, že ten, který se cítil silným pánem situace, se ve skutečnosti ničí. A kromě toho vzbuzuje v tom druhém, na něm závislém člověku, odplatu. A když ten druhý pocítí svou sílu a odevzdá ji dalšímu, ale už tři- až čtyřikrát znásobenou. Tak pěstuje pokořitel v pokořeném budoucí pomstu.

4 Ach, jak jsme přehnali svůj soucit s malým člověkem a jak lichotí naší samolibosti možnost veřejné demonstrace našich ušlechtilých počinů

Plášť je prostoupen tímto pocitem. Koneckončů, povídka končí tím, že se přízrak Akakije Akakijeviče mstí, a mstí se ne jednomu člověku, ale celému světu. Strhává plášť ze všech, včetně takových, jako je on sám. I z malého člověka, neschopného postavit se komukoli, z „penzionovaného muzikanta, který svého času pískával na flétnu“. Ano, opravdu to je děsivá povídka. Plášť je genofondem lidské hanby. Pokud si alespoň na chvíli představíme nějakou ideální lidskou společnost, pak nemůžeme žít bez Pláště, protože jinak se z nás vytratí obranný reflex. Svého času se hodně psalo o tématu malého člověka v Plášti. Byl to omyl. Akakij Akakijevič je, samozřejmě, malý člověk v tom smyslu, že nezastává žádné vyšší postavení, nic neřídí, nemá na zemi žádné zvláštní poslání. Dělá svou drobnou tichou práci. Ale jakýpak je Akakij Akakijevič „malý člověk“? Ve skutečnosti je to kosmická postava, do níž se promítá celý okolní svět. Veškerý jeho psychologický stav, celá jeho kumštýřská mentalita se odráží v písmenu, které v daný moment píše. A tato angažovanost z něho dělá neobvyčejnou osobnost a jedinečnou postavu. Přeháníme svůj soucit s tzv. malým člověkem, protože náš soucit v sobě může skrývat i budoucí zkaženost stejného malého člověka. Protože, když najednou pochopí, že je malý a vzbuzuje soucit, v tu chvíli se stává malým pánem. A může se dokonce stát i malým tyranem. Tato problematika je velmi složitá. Něco podobného vidíme v našich dějinách. A vidíme to na každém kroku. Je zbytečné svádět všechno neštěstí na revoluci. Všechno začalo mnohem dříve. To dosvědčuje veškerá ruská literatura. A celé ruské dějiny. V okamžiku revoluce se všechno náhle seběhlo, vybuchlo a okamžitě nabralo takovou rychlost, že už to nebylo možné zastavit. A začalo období pomsty. Všechno to je, v podstatě, pomsta za kdysi dávno pošlapanou důstojnost. Není náhoda, že někdo z velikánů řekl, že není krvavějšího pána než bývalý otrok. Je známo, že mnozí vesniční starostové pocházeli z rolníků, z ušlápnutých nicek, které si v sobě nesly pocity svých ponížených rodičů. Tito starostové byli těmi nejkrvavějšími zlosyny, kteří se vysmívali svým sousedům v ulici, ve vesnici, v zemi. Uplatňovali svou vůli ve vztahu k jiným lidem a s rozkoší se mstili a vychutnávali svou nadřazenost. Je to velmi složité... A skutečně, povídka Plášť mnohé z toho zachycuje.

A netýká se to jenom Ruska. Vzpomínám si, jak jsme šli s Hiroko, mojí japonskou tlumočnicí, od metra: doprovázela mě do hotelu. Naše cesta vedla nějakým tunelem. Přespávali tam bezdomovci v různých krabicích. A vedle nich byli jiní bezdomovci, jenže bez krabic. A Hiroko povídá: „Tihle chodí pro pivo těm, co spí v krabicích.“ To znamená, že i na této úrovni existuje hierarchie. Je to neřešitelný lidský problém. Co se musí stát? Jaké okolnosti musí nastat, k jakým náboženským, filozofickým a ekonomickým posunům musí dojít, abychom mohli vyloučit situaci: pán–otrok? Aby se pocit svobody v člověku jakéhokoli povolání, pocit jeho vnitřní svobody rovnal svobodě básníka, umělce nebo hlavy státu. A aby tento pocit svobody byl stejný u jednoho i u druhého. Pro začátek by stačila úcta k jakékoli práci.

Ale co chápeme pod pojmem „svoboda“? To vůbec není přání dělat, co se ti zachce. Svoboda – je ten nejsložitější demokratický institut. Jak se u člověka projevuje opravdová svoboda? Dva lidé zabloudili v lese. Jeden z nich ovládá lesní znamení, podle stromů určí světové strany, pozná blízkost řeky, ví, co je možné jíst. Druhý to nezná. Svobodný je ten, který ví. Najde cestu z lesa a vyvede toho druhého. Ale on navíc zodpovídá za svou svobodu, protože je odpovědný za život přítele v neštěstí. Svoboda, to je vědění a odpovědnost. Je pravda, že člověk nemůže být svobodný víc, než je svobodný uvnitř sebe. Nabízí se pojem vraždy – jsem svobodný a dělám si, co chci. Opojení vlastní vůlí je považováno za svobodu. Ale hodnota svobody může být spojena pouze s pojmem uvědomování si, s pojmem tvorby a chápání. Štěstí dítěte, které se naučí vyslovovat hlásku „r“, je úžasné. Ono ví, že to řeklo správně. V tom okamžiku ovládá svou vůli, své úsilí. Svoboda je učít se poznávat a dokázat odlišit vědění od fikce. Jenom tehdy mizí touha mít moc nad druhým člověkem. Dlouhá léta jsme hovořili o rovnosti, ale pojem „rovnost“ se u nás zaměňoval s pojmem „shodnost“, což je něco úplně jiného. Proto asi nemohu přesně zformulovat cíl Pláště. Chci prostě udělat takový film, aby se divák zastyděl a aby se zahleděl do sebe. Přesto nevěřím, že umění může změnit lidské mravy. Ne. Stačí si jenom vzpomenout na dějiny umění – jakých výšin dosáhlo, jaké grandiózní události se udály! Evropské dějiny kultury – co všechno přineslo křesťanství! Vždyť prakticky všechno evropské umění vyšlo z křesťanství. Jaké grandiózní dílo jsou Bachovy Matoušovy pašije, dílo rozdrásané vášněmi, které se projevují všude na světě. Přesto však poslech bachovského Evangelia nic nezmění. Každou neděli se chodí do kostela poslouchat ty „vášně“, ale nevěřím, že by člověk vešel do kostela jiný, než vyjde z kostela. A jestliže se to někomu stane, pak jenom proto, že člověk klade otázky sám sobě. A my jsme se dnes, bohužel, nenaučili klást si otázky. Možná, že v okamžiku, kdy se začneme sami sebe ptát, začneme se i měnit.

Známe mnoho literárních děl gogolovského a postgogolovského okruhu, spisovatelů naturální školy, kteří bohatě a podrobně popisovali Rusko, ruský život, život v provinciálních městech, v petrohradských zákoutích... Podle jejich děl můžeme zrekonstruovat téma života té doby. Ale ducha té doby, její vesmír, můžeme zrekonstruovat jenom podle Gogola. Ani ne tak zrekonstruovat jako pochopit a držet v sobě. A Plášť, samozřejmě, není ani před námi, ani za námi. Je nad námi, s námi, uvnitř nás.